

LÜHIDALT

Die Ostsee. Berichte und Geschichte aus 2000 Jahren. Koost Klaus-Jürgen Liedtke. Köln: Galiani Berlin, 2018. 650 lk.

Sakslased on üldiselt avaldanud silmatorikava innukusega huvitavaid kaardistusi ja uurimusi Läänemerest, selle ruumilisest, kultuurilistest ja ajaloolistest ilmingutest.¹ Sealjuures armastatakse esile tuua just 2000 aasta pikkune Läänemere-lugu, seda ühtmoodi nii üldises ajaloos kui ka spetsiifilisemalt kirjanduses, aga samuti näiteks merekaubanduse ülevaateis. 2000 aastat on muidugi ilus kujund, mis pealtnäha kehtib ka saksa kirjaniku ja tõlkija Klaus-Jürgen Liedtke koostatud mastaapse kirjandusantoloogia 128 teksti kohta. Varaseim on tõesti katkend Tacituse I sajandil ilmunud geograafilis-etnograafilisest uurimusest „Germaania”. Ajaliselt järgmine tekst on aga sündinud juba IX sajandil ning enamiku moodustavad mõistagi XIX ja XX sajandi teosed. Läänemere ümbruse geograafiline kaetus on märksa paremas tasakaalus: moodustuvad küll populaarsemate kohtade kobarad (neist eripäraseim vast nn liivade maailm Kura säär; saksa perspektiivist lähtumist reedab Rostocki ja Travemünde/Lübecki tihe esindatus; enesestmõistetav on Rootsit kui pikima rannajoonega riiki puudutavate tekstide suur hulk), aga üldiselt on eri riikide rannikud üsna ühtlaselt esindatud ja niisugune hõlmavus väärib kahtlemata tunnustust.

Läbiseigi dokumentaalsed (aruanded, kirjad, päevikukatked) ja ilukirjanduslikud palad (luuletused, novellid, romaani-katkendid, saagad) on temaatiliselt hästi

süsteemiseeritud. Antoloogia alguses on merel pelgalt saabumist ja teeleminekut võimaldav roll, siis kujutatakse juba konkreetsemalt reisimist, enamasti tegelikel, aga ka väljamõeldud või kirjanduses kujutatud (mere)maastikel. Seejärel kajastatakse ajaloolisi seiku ja lahinguid. Edasi tulevad lähema vaatluse alla kõikvõimalikud mereäärsed paigad: rannikualad, linnad ja väikekohad, saared ja perifeeriad; lugusid vahendatakse läbiseigi võõra ja kohaliku vaatepunktist. Ühtekokku on see kõitev sissevaade ühe konkreetse, aga kultuuriliselt mitmekülgse piirkonna kirjalikku kuvandisse. Seejuures tuleb antoloogia pealkirja mõista võimalikult avaralt: paljudes tekstides väljendatud ruumitaju hõlmab merelisust vaid riivamisi, meri ise kui veekogu ei pruugi sündmustiku arenguis omada üldse erilist tähendust või tekitab oma mõõtmatusega hoopis distantsitunnet, ebamäärast pelgugi. Samuti on iseloomulik, et dokumentaalseid aruandeid edastavad avastusretklejad kirjeldavad merelt maale pääseses põhjalikult just maismaad kogu selle elukirevuses (inimeste tavad, elurütmi ja koguni söögiharjumusi), pööramata seejuures vähimatki tähelepanu asukoha merelisu-sele. Ja kummalisel kombel kuulub siinsete tekstide hulka ka ainult Neeva kaudu Läänemerega ühenduses oleva Laadoga järve kujutus. Ent kui tihti peale mõistetakse merd riikide ja regioonide vahelise terava piirina, siis antoloogiast tuleb esile see, et Läänemeri on ennekõike maid ja kultuure, eri rahvaid, unustatud aegu ja tänapäeva perspektiivi paindlikult siduv keskpunkt. Antoloogia koostaja eesmärk näibki olevat mitte selgesti hoomatav ja üheselt määratletav Läänemere-kuvand, vaid sellest keskpunktist lähtuv, kõik-sugu põimingutest ja pörkumistest inspireeritud otsing, mis üha ajendaks kirjanduslikku Läänemerd edasi avastama.

¹ Üks hiljutine näide, mis sisaldab ka peatükki Läänemerest kui kujuteldavast ruumist: M. Krieger, Die Ostsee. Raum – Kultur – Geschichte. Ditzingen: Reclam, 2019.

Eesti Läänemere-tekste silmas pidades võib suhtuda kahtlevalt sellesse, et kui mitmed pisisaared on antoloogias mõjusa kuvandi saanud (nt Bornholm, samuti Saksamaa suurim saar Rügen), siis neist suuremad Saare- ja Hiiumaa mitte. (Erand on Jaan Oksa „Küla”, milles aga merelisust võib pelgalt aimata koha iseloomustuses niiske, sopase ja hallina, kohta ennast ja merd konkreetset ei nimetata.) Siin mängib rolli asjaolu, et valik on suuremas jaos tehtud varem saksa keeles ilmunud tekstide, kas siis algupärandite või tõlgete seast. Antoloogia jaoks on uut materjali saksandatud napilt (pisut siiski, nt rootsikeelset kirjandust, mille vahendamine on Liedtke enda üks tegevusalasid). Nii esindavad eesti kirjandust palad, mis puudutavad Läänemerd vaid riivamisi: Jaan Krossi novell „Marrastus”, mille sündmustikus toimib üksnes põgusalt aimatav meri eeskätt mingite ärevate tundmuste foonina; katkend Viivi Luige romaanist „Ajaloos ilu”, kus mere tähenduseks võib pidada Tallinna- ja Riia-taju ühendamist; ja juba mainitud Oksa jutt „Küla”. See ei ole etteheide, sest antoloogia teistes tekstides tuleb merelisuse tunnetus hästi esile (isegi paremini kui näiteks mõne aasta eest Hiiumaa-entusiastide eestvedamisel ilmunud kogumikus „Hiiu luule raamat”, 2017). Siiski võib puudust tunda vähemasti hülgepüügi kirjeldustest, mida sisaldaks mitu eesti kirjanduse pala, ja üldse kajastub antoloogias vähe meri kui elatusallikas (tavalise kalurielu asemel on hoopis esil angerjapüük kas hobuse korjuse või inimlaibaga, nt lk 252–253, 356–365). Piiratud ressurssidest tulenevaid vajakajäämisi korvab vähesel määral küll üks teine põnev antoloogiaga lähedalt seotud projekt: virtuaalne Läänemere raamatukogu (www.balticsealibrary.info), mille eestvedaja on kirjade järgi samuti Liedtke, alge eesmärgiga pidevalt täiendada Läänemere piirkonda võimalikult

esinduslikku ja avarat sissevaadet pakkuvat tekstivalikut 14 keeles. Aga see projekt on paraku üsna soikunud.

B. M.

Kadri Viires. Kaugelt näeb lähemale. Eesti Kunstiakadeemia uurimisreisid soome-ugri rahvaste juurde 1978–2012. [Tallinn:] Argo, Eesti Kunstiakadeemia, 2019. 335 lk.

Kadri Viirese kokkupandud mahukas teos on ülesehituselt lihtne: iga retk moodustab omaette peatüki, mille alguses on osalenud tudengite nimekiri koos ekspeditsiooni juhi nimega. Ekspeditsioonilood on illustreeritud rikkaliku kaardi- ja fotomaterjaliga, sageli ilmestavad teksti välitöö käigus valminud joonistused. Ülevaade on antud kõigist neil aastatel korraldatud uurimisreisidest. Käidi Koola poolsaarel saamide juures, vepslaste, vadjalaste ja karjalaste ning Jamali neenetsite juures. Külästati Handi- ja Mansimaad, Udmurdi- ja Komimaad, aga ka Liivimaad. Eestis käidi Setomaal ja Hiiumaal, aga viibiti ka Siberi eestlaste külades. XXI sajandi alguses viisid reisid Ida-Euroopasse, Transilvaania ja Slovakkia ungarlaste juurde. Ülevaated on kirjutanud tollased tudengid, kellest praeguseks on saanud tuntud kunstnikud (Ly Lestberg, Viive Noor, Maarja Undusk, Loit Jõekalda), arhitektid (Karli Luik, Tüüne-Kristin Vaikla, Mattias Agabus), samuti teiste elualade esindajad (nt keeleteadlane Kristiina Ross) jpt.

Kunstitudengite soome-ugri uurimisexpeditsioone alustas Kaljo Põllu, kes sai selleks idee Tartu ülikooli filoloogide välitöödest Paul Ariste juhtimisel. Nii tekkiski mõte: miks ei võiks kunstnikud (või kunstiiõpilased) käia rahvakunstiesemeid üles joonistamas ja uurimas.

Kaljo Põllu koostatud n-ö ekspeditsiooni töökoodeks nägi ette, et esemeid ei kogutud ega ostetud ning pildistamiseks küsiti alati luba. Just see sisendaski põliselanikele usaldust tudengite vastu: neilt ei tulnud mitte asju ära võtma, et neid muuseumidesse viia, vaid tunti huvi nende igapäevaelu esemete, arhitektuuri jm vastu, mis kõik talletati paberile või jäädvustati fotoaparaadiga. Kõik ekspeditsioonidel valminud etnograafilised ja arhitektuurijoonised jõudsid lõpuks Eesti Rahva Muuseumi kogudesse.

Tihti peale olid neil õppereisidel osalenud üliõpilased esimesed eestlased, keda kohalikud elanikud kohtasid, sageli oli see kontakt ka meie üliõpilastele esimene kokkupuude soome-ugri rahvastega.

Kaljo Põllu järglastena juhendasid tudengeid Andri Ksenofontov ja Kadri Viires. Kui Nõukogude Liidus hõimurahvaste juures käimist sai hästi siduda rahvaste sõpruse loosungiga, siis pärast nõukogude aega muutusid olud tihti peale üsna keeruliseks. Näiteks 2005. aasta ekspeditsioonil Tšuvaššiasse ja Mari Eli nähti tudengites poliitilisi provokaatoreid, keda miilitsad pidevalt jälgisid, neil ei lubatud sõita küladesse, vaid nad majutati linnadesse jmt. Neisse nädalatesse mahtusid vaid üksikud ekspeditsioonipäevad, muu

aeg kulus miilitsajaoskondades seletuskirju kirjutades ja oma reisi eesmäärke selgitades.

EKA uurimisreisidel osalesid vahetevahel ka teaduslikud konsultandid, nagu kirjandusmuuseumi rahvaluuleteadlased Anu Korb ja Kristi Salve või tollase Eesti Riikliku Etnograafiamuuseumi etnoloog Edgar Saar. Viiel korral on ekspeditsioonidel käinud Müncheni antropoloogiamuuseumi kuraator Jean-Loup Rousselot. Temalt pärinevad sõnad (lk 302) sobivad kõige paremini neid retki kokku võtma: „Nende ekspeditsioonide meetoodikat, tavasid ja tulemusi lähemalt nähes järeldasin, et tegu on osalusvaatlusel põhineva välitööga, täpsemalt kuni kuuajalise lühiauringuga mõne soome-ugri rahva juures. Need suvised retked kujutavad endast ühtaegu nii välitingimustes toimuvat õpet kui ka õppekava täiendavat vabatahtlikku kursust, ja kuigi eesmärk ei näi esmapilgul teaduslik, viitavad kogukondade elu süstemaatiline dokumenteerimine joonistuste, päevikute, helisalvestiste ja fotodena enam kui 35 aasta vältel ning tulemi hoolikas säilitamine Eesti Rahva Muuseumis, samuti arvukad näitused ning publikatsioonid vastupidisele.”

T. H.